

AZ OKTATÁST KUTATÓ DIPLOMÁS

AZ 1990-ES ÉVTIZEDBEN A FELSŐOKTATÁSI RENDSZER jelentős mértékben átalakult Magyarországon, amely átalakulás a pedagógusképzésben is komoly változásokat eredményezett. A részben vagy teljes egészében pedagógusképzésre szakosodott intézményeknek nemcsak a hallgatói létszám gyors növekedésével, hanem különféle – a pedagógusszakma tartalmi elemeit is érintő – tantárgyi és módszertani kihívásokkal is szembe kellett nézniük. Ehhez járultak az intézményhálózat átalakításával, a felsőoktatási intézmények integrációjával kapcsolatos változások, amelyek több tekintetben átalakították a munkahelyi környezetet. A hazai pedagógusképzés rendszerét valamint a neveléstudomány fő paradigmáit a tartalmi elemeket érintő markánsan eltérő nézetek, álláspontok jellemzik. A pedagógiával/neveléstudománnyal foglalkozó szakemberek vizsgálata éppen amiatt különösen időszerű, mivel a felmerülő problémákra adott eltérő válaszok minden bizonnyal nem kis mértékben a tudósok szakmai életútjával, jelenlegi szakmai-társadalmi helyzetével állnak összefüggésben.

Az Oktatáskutató Intézetben 2000-ben kutatást végeztünk a neveléstudomány területén tudományos fokozattal rendelkezők társadalmi helyzetéről és szakmai pályafutásáról.¹ Bár a pedagógusképző intézmények a neveléstudomány legfontosabb bázisát képezik, egy 1992–93-ban végzett kutatás² eredményei szerint nem jelentik annak kizárólagos erőforrását, hiszen abban az időszakban a neveléstudomány minősítettjei közül egyharmadnyian nem ezekben a felsőoktatási intézményekben dolgoztak. Éppen ezért éreztük indokoltnak, hogy a neveléstudományt képviselők jelenlegi helyzetének feltérképezését ne a felsőoktatási intézmények és az ott működő neveléstudományi/pedagógiai tanszékek irányából, hanem az e területen minősítést szerzett személyek teljes köre felől közelítsük meg.

A hazai tudományosság életében az 1990-es évtized kiemelkedő jelentőségű eseménye volt a tudományos minősítés rendszerének megváltozása. Az egyetemeken ha-

1 A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága és az Oktatási Minisztérium támogatta. Kutatásvezető: Hrubos Ildikó, munkatársak: Szemerszki Marianna, Tomasz Gábor és Verosza Zsuzsanna voltak.

2 S. Faragó Magdolna: A „pedagógus mesterségre” felkészítés és személyi jellemzői. *Pedagógusképzés*, 1994/1. pp. 17–31.

táskörébe került a doktori (PhD) képzés, a tudományos fokozat adásának joga. Az évtized közepétől megindultak a doktori programok, és 1999-ben, 2000-ben már néhány hallgató meg is védte doktori disszertációját. Kutatásunk időpontja tehát egybeesett a változási folyamat egyik lényeges fordulópontjával. Az MTA keretében kandidátusi és doktori fokozatot szereztek még úgyszólván teljes egészében lefedték a tudományos fokozattal rendelkezők körét, hiszen alig volt végzett PhD hallgató. Tehát kutatásunk jó alapot szolgáltathat egy jövőbeli vizsgálódás számára, amely majd az új minősítési rendszer szerint a tudóstársadalomba belépők társadalmi és szakmai helyzetét fogja feltárni, esetleg a két rendszert ilyen szempontból összehasonlítani. Minden esetre már jelenleg is releváns kérdésnek tartottuk a fokozattal rendelkezők véleményének tudakolását a minősítési rendszer megváltozásáról, a PhD képzésről, valamint arról, hogy ők maguk milyen szerepet játszottak, játszanak az új PhD programokban. A legautentikusabb körtől tudtunk meg így fontos információkat azokról a programokról, arról a rendszerről, amelyek megalkotói elsősorban közülük kerültek ki.

Kutatásunkkal általánosabb tudományos célt is kívántunk szolgálni. Az 1970-es és az 1980-as évtizedben a hazai szociológia egyik nagy teljesítménye volt a jelentősebb értelmiségi foglalkozások társadalmi viszonyainak, a foglalkozási csoportba tartozók rekrutációs mechanizmusainak és karrierjének feltérképezése. Az utóbbi 15 évben kevesebb kutatói figyelem irányult erre a témakörre.³ Nyilvánvaló okokból a közelmúltban a jelentős társadalmi-gazdasági-politikai átalakulás mechanizmusainak, hatásainak feltárása, megértése, a makrofolyamatok követése, a változások nyerteseinek és veszteségeinek azonosítása, a társadalmi különbségek változási tendenciáinak mérése és értelmezése foglalkoztatta a társadalomkutatókat. Mindazonáltal úgy véljük, hogy továbbra is létjogosultságuk van a „hagyományosabb” kérdésfeltevéseknek, egy-egy társadalmi csoport mélyebb vizsgálatának.

A vizsgálat tematikája és módszerei

A kérdőíves vizsgálat központi kérdése a megcélzott csoport tagjainak szakmai pályafutása, karrierje volt. Ezt a témát szélesen értelmeztük, adatokat gyűjtöttünk az előzményekről, tehát az iskolai útról, a tanulmányokról, a pályaválasztás és a fokozatszerzés kérdéséről. A szakmai karriert a maga teljességében kívántuk áttekinteni, ezért a teljes pályafutásra rákérdeztünk. Kiemelten foglalkoztunk az oktatói és a kutatói munkával, a publikációs valamint közéleti tevékenységgel, továbbá a jövőre vonatkozó tervekkel. Mindezen témák nemzetközi vonatkozásaira is rákérdeztünk. Külön témakör volt a társadalmi mobilitás vizsgálata, amit a kibocsátó és a jelenlegi család iskolai végzettségi és foglalkozási adataival jártunk körül. Vizsgálatunk talán legfontosabb eleme a vélemények feltárása volt. Alanyainkat arra kértük, hogy mondják el gondolataikat, véleményüket a tudományos minősítés rendszeréről, a kutatási ala-

3 Az egyetlen jelentősebb kivétel Utasi Ágnes vizsgálata, amelynek eredményeit „Az ügyvédek hivatásrendje” című könyvében publikálta (Új Mandátum, Budapest, 1999)

pok elosztásának módjáról, a publikálási lehetőségekről, a neveléstudomány és művelői specifikumairól, valamint hogy értékeljék saját szakmai pályafutásukat.⁴

A vizsgálat alapsokaságát a neveléstudomány területén kandidátusi vagy tudomány doktora (MTA doktora) fokozattal rendelkezők alkották, az adatfelvétel a tervek szerint a teljes körre kiterjedt. Az MTA Doktori Tanácsának titkárságától megkaptuk a nyilvántartásukban szereplők adatait,⁵ ennek alapján az 1999 végi állapotnak megfelelően 258 főre terjedt ki a vizsgálatunk.⁶

Az adatfelvétel során gyakran nehézségbe ütközött az alanyokkal való kapcsolatfelvétel. Önmagában is információ értékű és jól jellemzi a vizsgált társadalmi csoport élethelyzetét, hogy nem kevesen állandóan „útban voltak” különböző városokban található munkahelyeik között, a túlhajszoltság, az időhiány megnehezítette a mintegy 1–1,5 órás interjú vállalását, megvalósítását. A megkérdezettek nagyobb része kifejezetten örült annak, hogy az adott szakterületet érintő kutatás folyik, és részletes, tartalmas válaszokat adott a kérdésekre. Mások esetében a kollegialitás gesztusát tapasztaltuk, az együttérzést és támogatást, a mindig rögzös utat jelentő empirikus munka tiszteletét. Alanyaink egy köre viszont alkalmat látott arra, hogy ilyen módon „kipanaszkodja magát”, és ugyancsak alaposan és szívesen válaszolt. Másfelől voltak olyan megkérdezettek, akik időhiányra vagy a téma iránti érdektelenségre hivatkozva a lehető legrövidebb megoldásokat igyekeztek választani. Végül is 184 értékelhető interjú valósult meg. (Ez több mint 70 százalékos megvalósulási arány.)⁷

A kérdőívek feldolgozása során arra törekedtünk, hogy minél kevesebb információt veszítsünk, ezért lehetőleg nem mondtunk le egyetlen kérdőívről sem. Tehát azokat a kérdőíveket is feldolgoztuk, amelyekben néhány kérdésre nem adott választ a megkérdezett személy, viszont a kérdések többségénél értékelhető és tartalmas volt a válasza (egyesek időhiányra hivatkozva elhárították a hosszabb időt igénybe vevő kérdésekre adandó választ). Azért választottuk ezt az utat, mert a megkérdezendők eredetileg is kis létszámú körét nem akartuk tovább csökkenteni a túl szigorú követelmények betartásával. E gyakorlati megfontolás mellett tartalmi szempontjaink is voltak. A vizsgálat jellegéből, intenzív és kvalitatív voltából következik, hogy elsősorban nem statisztikai összefüggések kimutatására vállalkoztunk, hanem egy sajátos társadalmi csoport helyzetének és véleményének sokoldalú feltárására.

Az adatok rögzítésénél különös figyelmet fordítottunk az ún. nyitott kérdésekre. Itt azt az utat választottuk, hogy minden értékelhető válasz szövegét kigyűjtöttük és

4 A kutatás első szakaszában a Központi Statisztikai Hivatal 1997-es, a tudományos minősítéssel rendelkezők teljes körére kiterjedő vizsgálatának adatbázisát felhasználva másodelemzést végeztünk. Összehasonlítottuk a teljes kör, ezen belül a társadalomtudományi minősítéssel rendelkezők valamint a neveléstudomány területén tudományos fokozatot szerzettek helyzetét. Ez a munka jó szolgálatot tett a kérdőíves vizsgálat előkészítésekor.

5 Az adatbázis szakszerű rendelkezésre bocsátásáért köszönet illeti Körömdi Sándort.

6 A személyes kérdőíves megkérdezést a JelenKutató Intézet munkatársai és doktoranduszok végezték 2000 szeptembere és novembere között.

7 A hiány adódott az adatbázis bizonyos elavultságából – egyes személyek időközben elhunytak – hosszabb külföldi tartózkodásból, fellelhetetlenségből – főleg inaktívak esetében – és többé-kevésbé explicit válaszmegtagadásból.

rögzítettük. Emellett a nyitott kérdésekre adott válaszokat is tipizáltuk és kódoltuk, lehetővé téve a mennyiségi feldolgozást.

A fentiekben jelettek szerint vizsgálatunk elvileg a neveléstudomány területén tudományos fokozattal rendelkezők teljes körére kiterjedt, tehát nemcsak az aktív keresőkre. Tudatosan választottuk ezt a megoldást, hiszen a tudomány és a felsőoktatás világában tevékenykedők esetében nincs döntő jelentősége a hivatalos nyugdíjkorhatárnak vagy a jogi értelemben vett nyugdíjazásnak a szakmai aktivitást illetően. Másfelől azok életútjára és véleményére is kíváncsiak voltunk, akik ma már ténylegesen nem folytatnak szakmai tevékenységet, ugyanis feltételezhetjük, hogy több évtizedes munkájuk eredményei tanítványaik és írott műveik közvetítésével ma is hathatnak a szakmára. A férfiak és nők eltérő karrier esélyei minden értelmiségi foglalkozásnál kimutathatók. A neveléstudomány olyan tudományág, ahol a nők aránya viszonylag magasnak mondható, így lehetőség nyílik arra, hogy a férfiak és nők szakmai életútjának eltéréseit releváns módon értelmezzük. A foglalkozási csoportok szociológiai vizsgálatának egyik alapkérdése a kibocsátó család társadalmi státusának hatása a életútra. A vizsgálatban az alacsony elemszám adta keretek között tettünk kísérletet ezen hatás kimutatására.

A neveléstudomány területén tudományos fokozattal rendelkezők főbb társadalmi jellemzői

A kutatás eredményei röviden a következőkben foglalhatók össze. A vizsgált társadalmi csoport legfontosabb sajátossága a bizonyos értelemben homogén, másrészt meglehetősen heterogén összetétel és pályáiv. Ami összeköti a csoportot, az a tanári pályához való igen erős kötődés. Ennek jele a korai pályaválasztás és a szándék folyamatos erősödése a tanulmányok során, továbbá a mély családi hagyomány jelenléte, a pedagógusdinasztikák kimutatható valósága. Meglehetősen homogén a csoport abból a szempontból is, hogy középkorú vagy annál idősebb korukra döntő többségük az oktatásban – főleg a felsőoktatásban – és a kutatásban dolgozik, konkrét tevékenységük is ilyen jellegű. (3/4 részük oktat, 80 százalékuk kutat, függetlenül munkajogi státusától. Ez a kötődés az akadémiai típusú munkához példátlan más tudományágak minősítettjei körében.)

A heterogenitás máshol keresendő. Először is abban, hogy a munkahelyi pályafutás íve kétféle alakzatot látszik követni. Az egyik a közoktatásban kezdődő pálya, sokszor általános iskolában, nem ritkán tanítói oklevél birtokában. Ezt követi a munka melletti továbbtanulás, a tanári képesítés megszerzése, esetleg még további diplomáké is, majd iskolaigazgatói kinevezés, amely egyszer elevezet az aspirantúrához, a kandidatúrához, végül a kutatói-felsőoktatási tanári léthez. A másik, kevésbé gyakori út közvetlenebbül kapcsolódik az akadémiai pályához, hosszabb közoktatási szolgálat nélkül.

A kettősség megtalálható az oktatott tantárgyakban, a kutatási témákban is. Az egyik markáns csoport nevelélméletet, neveléstörténetet és más elméletibb tantárgyakat tanít, ilyen témákat kutat. A módszertan jelenti a másik irányultságot.

Kettéválni látszik a csoport sikeresebbekre és kevésbé sikeresekre. Előbbiek – nem kevesen – eljutottak az egyetemi-kutatóintézeti karrier csúcsaira, sokat publikálnak, aktívak a szakmai közéletben és sokféle ambiciózus tervük van a jövőre nézve. A kevésbé sikeresek a közoktatásból mentek nyugdíjba, vagy pedig viszonylag alacsonyabb egyetemi-főiskolai beosztásokig sikerült eljutniuk.

Ha a szűkebb értelemben vett akadémiai érdeklődést részletesebben is megvizsgáljuk, igen összetett kép bontakozik ki. Már a kezdeteknél, a tudományos minősítés alapját képező disszertáció témájánál feltűnik, hogy milyen sokféle konkrét témán dolgoztak a későbbi minősítettek. Aktuális kutatási témáik, publikációs tevékenységük színterei – a folyóiratok, de még az érdeklődési körükbe tartozó szakmai szervezetek is – meglepő sokféleséget mutatnak.

A neveléstudomány művelői egyszerre vallják azt, hogy elégedettek pályájukkal, sok örömet találtak benne (főleg a tanári tevékenységben), és ha tehetnék, ismét ezt a pályát választanák – valamint azt, hogy szakterületüknek viszonylag alacsony a tudományos és társadalmi presztízse.

Mindezt természetesen átmetszi az életkori dimenzió. Igen széles életkori sávban helyezkednek el a tudományos minősítéssel rendelkezők, aminek következtében nagyon eltérő történelmi helyzeteket éltek meg, az alapvető tapasztalatok más-más körét birtokolják.

A természeténél fogva kis mintán végzett kvalitatív jellegű vizsgálat arra is rámutatott, hogy milyen mértékben elfedhetik a statisztikai típusú kvantitatív elemzések azt a gazdagságot, amelyet a társadalmi jelenségek bonyolult szövete jelent. Adatbázisunk még sokféle finom elemzést tesz lehetővé, amelyre szándékunk szerint a későbbiekben sor kerül.⁸

Egy kiemelt téma: a szakmai pályafutás

Mivel a vizsgálat központi témája a szakmai karrier volt, az adatfelvétel során a teljes munkahelyi pályafutásra rákérdeztünk, rögzítettük a munkahelyek telephelyét, jellegét, a betöltött munkakörök jellegét és a beosztást. Erre azért mertünk vállalkozni, mert korábbi vizsgálatok tanulságai alapján feltételeztük, hogy az adott társadalmi csoporthoz tartozók nem tekinthetők munkahelyüket gyakran változtató munkavállalóknak. Eredményeink igazolták ezt: a megkérdezettek átlagosan 4 munkahelyről számoltak be, közel 80 százalékuknak öt vagy annál kevesebb munkahelye volt. A munkahelyek viszonylagos stabilitására utal, hogy a munkahely-változtatások okaként legtöbbször olyan eseményeket jelöltek meg, amelyek előrelépést jelentettek vagy pedig saját szakmai elhatározásból fakadtak. Gyakori volt a „technikainak” nevezhető ok említése: intézmény megszűnése, átszervezés vagy áthelyezés illetve nyugdíjazás. Formailag is konfliktusos távozást alig több mint 10 százalék említett.

8 A kutatás teljes anyaga, a zárójelentés az Oktatókutató Intézet könyvtárában megtekinthető. „A neveléstudomány területén tudományos fokozattal rendelkezők társadalmi helyzete és szakmai pályafutása”. Budapest, 2001. május.

Részletesen feldolgoztuk a jelenlegi főállású és mellékállású munkahely jellemzőit, az ott végzett tevékenységet. A munkajogi értelemben vett aktivitás és a munkahely kérdésének kezelése az akadémiai világban speciális megközelítést igényel, hiszen itt gyakori a hivatalos nyugdíjazás után valamilyen munkavállalás, esetleg főállásúnak számító munkahely is.

A válaszadók közel 2/3-a nyilatkozott úgy, hogy munkajogi státusa aktív kereső, köztük a döntő többségnek van főállású munkahelye (csak három fő minősült szellemi szabadfoglalkozásúnak vagy önálló vállalkozónak). 15 százalék nyugdíjasként aktív kereső volt, ahol az aktív kereső megjelölés különféle jogi megoldást jelent (van főállásúnak vagy mellékállásúnak számító munkaviszonya, szerződéses keretben vállalt rendszeres munkát stb.) 21 százalék nyilatkozott úgy, hogy nyugdíjasként inaktív. A jelenlegi főállású és mellékállású munkahelyek elemzését tehát azokra értelmeztük, akik megjelöltek főállású illetve mellékállású munkahelyet, függetlenül attól, hogy egyébként jogilag aktív keresőnek vagy nyugdíjasnak számítanak.

A továbbiakban ezen összetett kérdéskör két elemét mutatjuk be.

A teljes karrier jellege

A karrier egészének jellemzésére azt a megoldást választottuk, hogy megnéztük, milyen munkahelytípusok és milyen beosztások fordultak elő egyáltalán a megkérdezettek életében, függetlenül jelenlegi életkoruktól és aktivitásuktól.

Ennek alapján állapítottuk meg, hogy a válaszadók karrierje sokszor nem egyetemen, főiskolán vagy kutatóintézetben kezdődött illetve jórészt nem ott folyt. Több mint 85 százalék esetében fordult elő, hogy hosszabb-rövidebb ideig a közoktatásban dolgozott (37 százalék említett általános iskolát is). Ez az adat arra utal, hogy a neveléstudósok karrierje igen szorosan kapcsolódik a közoktatáshoz, a gyakorló pedagógusi munkához. Nagy arányt képvisel a főiskolai és az egyetemi munkahely (mindkettő közel 50–50 százalékkal szerepel). Jelentősebb, tíz százalék feletti arányban szerepelnek még a minisztériumi munkahelyek valamint a könyvtárak és egyéb közművelődési intézmények, végül 17 százalék esetében fordult elő a tanári és kutatói tevékenységtől egyértelműen eltérő helyzetet jelentő vállalat, szervezetet és egyéb munkahely.

A diplomások körében a munkahelyi karrier egyik fontos jellemzője, hogy milyen mértékben és milyen szinten töltenek, töltöttek be vezető állást. A neveléstudósok esetében sokféle vezető beosztásról beszélhetünk, nincs egyetlen hierarchia ebben a tekintetben. Akadémiai értelemben a tanszékvezetői és kutatóintézeti igazgatói beosztást tekinthetjük a legmagasabb posztnak. A válaszadók körében 21 illetve 7 százalék töltött be eddig ilyen funkciót. Közoktatási intézmény igazgatója vagy igazgatóhelyettese közel 15 százalékuk volt. Kiemelendő még az oktatásirányításban betöltött magasabb vezető beosztás, amely 5 százalék esetében fordult elő.

A karrier egészének értékelésekor mindazonáltal legfontosabbnak a két jellegzetes életút – a közoktatási múlttal, tapasztalattal rendelkezők és az ilyenekkel nem rendelkezők – azonosítását találtuk. Kíváncsiak voltunk, hogy vajon eltér-e ezen típusok képviselőinek összetétele néhány alapvető szociológiai szempontból. Eredményeink arra

utalnak, hogy vannak markáns különbségek, amelyek a kis elemszám következtében igen egyszerű kategóriák használatakor is megragadhatók. A férfiak inkább rendelkeznek közoktatási múlttal (onnan, sokszor vezető beosztások betöltése kapcsán küzdöttek fel/át magukat a tudományos pályára). A nők körében pedig gyakoribb az ilyen tapasztalat hiánya (a tudományos minősítés elnyeréséhez vezető „egyenesebb” út). Az idősebbek inkább futottak be korábban közoktatási karriert (illetve ma is ott dolgoznak), mint a fiatalok, akik közül viszont nagyobb arányban indultak eleve tudományos pályára. Valamivel bonyolultabb annak értelmezése, hogy elsőgenerációs szellemi foglalkozású a közoktatási tapasztalattal nem rendelkezők között fordul elő gyakrabban. Lehetséges, hogy itt az életkor közbeeső hatása érvényesül. Végül is számszerűen a kis elemszámok miatt ugyan nem mutatható ki, de az eredmények alapján valószínűnek látszik, hogy a közoktatási tapasztalatok után tudományos minősítést szereztek, illetve felsőoktatási-kutatói pályára lépők között felülreprezentáltak a férfiak, az idősebb korcsoportba tartozók, akik olyan történelmi korban döntöttek továbbtanulásukról, választottak pályát, amikor a tanári pálya presztízse viszonylag magas volt, a szellemi foglalkozású szülők gyermekei is szívesen választották azt, és éppen a családi kulturális tőke hatott ösztönzőként a tudományos érdeklődés és ambíció kialakulásában. A másik típusban viszont inkább vannak jelen a nők és a fiatalabb (itt 55 évesnél fiatalabb) korcsoportba tartozók, valamint fizikai dolgozó szülői háttérből indulók. Feltehetően bonyolult kohorsz hatás áll e jelenség mögött.

A jelenlegi főállású munkahely

A megkérdezettek közel 3/4-e jelezte, hogy jelenleg van főállású munkahelye. A főállású munkahellyel rendelkezők megoszlása a munkahely típusa szerinti arra utal, hogy kiemelkedő súlyt képviselnek a felsőoktatási intézmények (a válaszadók 3/4-e főiskolán vagy egyetemen dolgozik). Kimondottan akadémiai munkahelyen – kutatóintézetben – tevékenykedik további 5 százalék. Figyelemre méltó, hogy mintegy 9 százalék a közoktatásban vállal főállású munkát. Ha egyértelműen pályaelhagyóknak azokat tekintjük, akik nem oktatásban-kutatásban vagy oktatásirányításban dolgoznak, akkor igen kis arányt találunk: mindössze 5 százalék tartozik ebbe a kategóriába.

A konkrét munkakörök vizsgálata alapján a következő kép bontakozik ki. A jelenleg a neveléstudomány területén tudományos fokozattal rendelkező főállásban foglalkoztatottakra két munkakör a lejellemzőbb: a főiskolai tanári és az egyetemi docensi. Jóval kevesebben szerepelnek ennél alacsonyabb felsőoktatási rangban, és ugyancsak kevés a magasabb rangot – egyetemi tanári és tudományos főmunkatársi rangot – elérték aránya. Viszonylag jelentősebb a főiskolai docensek és adjunktusok előfordulása. Ebben a sávban merül fel elsősorban az a kérdés, hogy ők miért nem nyertek magasabb szintű főiskolai kinevezést, miközben a formai követelményeknek – legalábbis ami a tudományos fokozatot illeti – eleget tettek. (Hasonló kérdés tehető fel az egyetemi adjunktusok és tanársegédek esetében, de számuk itt elég alacsony.) A válaszadók közel 1/4-ét érinti ez a probléma. Nyilvánvaló, hogy a fiatalabbak és szigorú értelemben is aktív keresők esetében lehetséges, hogy éppen folyamatban van az elő-

léptetésük, illetve reálisan számíthatnak ilyen fordulatra belátható időn belül. Az idősebbeknél, a formailag nyugdíjas aktív keresőknél viszont felmerülhet az a kérdés, hogy miért rekedtek meg az alacsonyabb beosztásban.

Ami a munkahelyi beosztásokat illeti, elmondható, hogy a megkérdezettek 1/3-ának van jelenleg vezetői megbízatása. Akadémiai szempontból kiemelkedőnek számító tanszékvezetői posztot 1/6-uk tölt be, minden tizediknek pedig más felsőoktatási illetve kutatóintézeti vezető beosztása van.

A jelenlegi főállású munkahely vizsgálatának eredményei annyiban összegezhetők, hogy a neveléstudomány területén tudományos fokozattal rendelkezők bár meglehetősen eltérő megelőző karrierrel rendelkeznek, mára, pályájuk delelőjén a felsőoktatásban koncentrálnak, és az intézmény jellege következtében kevesen rendelkeznek vezető beosztással. (Előzőleg jóval többen voltak vezetők, de elsősorban a közoktatásban.)

Megkíséreltük a munkahely típusa és az alapvető szociológiai jellemzők összekapcsolását. Ha három fő típust veszünk alapul (közoktatás, felsőoktatás-kutatás és egyéb), akkor a kis elemszám és az egyes típusok súlyának nagy különbségeit, mint elemzési korlátot figyelembe véve a következő óvatos megállapításokat tehetjük. A közoktatási munkahelyeknél felülreprezentáltak a férfiak, az idősebbek és a szellemi foglalkozású családi környezetből származók. A legnagyobb súlyt képviselő felsőoktatás-kutatás – a dolog természete következtében – az átlagos képet adja. Az „egyéb” munkahelyeken inkább a nők, a fiatal – 55 évesnél fiatalabb – korcsoportba tartozók és a fizikai foglalkozású apák gyermekei dolgoznak. Ők azok, akik vagy nem tudtak, vagy nem akartak a tudományos pályán meggyökeresedni.

Vélemények a személyes pályafutásról és a szakmáról

Vizsgálatunkban a tényszerű adatok mellett igyekeztünk nagy figyelmet fordítani a megkérdezettek véleményére. A tanulmány zárásaként lássunk néhány, a szakmai karrier szubjektív értékelésére vonatkozó eredményt.

Végigtekintve egész pályafutásán, mennyire érzi magát elégedettnek? Erre a sommás kérdésre a megkérdezettek döntő többsége az elégedettségére utaló választ adott, kevesebb mint 10 százalék nyilatkozott úgy, hogy elégedetlen vagy inkább elégedetlen mint elégedett.

Ezt a pozitív értékelést megerősíti, hogy több mint 2/3-uk ismét ezt a pályát választaná, „ha újra kezdhetné”, és további közel 10 százalék választaná a kifejezett pedagóguspályát.

A megkérdezettek 1/5-e más pályát, más szakmát választana (csillagász, orvos, építésmérnök, ügyvéd, nyomdász, nyelvész, pszichológus, erdész, fazekas, díszműkovács, továbbá a zenei, könyvvizsgálói, banki szakma a konkrétan említett szakmák), és 6 százalékuk utalt arra, hogy más pályát a jobb kereseti lehetőségek reményében választana. Ezért szívesen lenne pl. közgazdász, jogász, politikus, nagyvállalkozó.

(Feltételeztük, hogy a szakmai karrier alapvető jellege szerint más-más vélekedést kapunk a fenti kérdésekre. Az eredmények ezt nem támasztották alá. A két nagy típus

– a közoktatási háttérrel rendelkezők és az azzal nem rendelkezők – válaszainak megoszlása igen hasonló volt.)

Vajon milyen megfontolásból választották annak idején ezt a szakterületet? A válaszadók közel 60 százaléka arra utalt, hogy a tanítás, a tanári pálya vonzereje volt a döntő számára, illetve pozitív tanárelményei. Többen úgy nyilatkoztak, hogy egyszerűen a tanári munkára volt tehetségük, hajlamuk.

A család, a családi tradíció hatását 8 százalék említi, 12 százalék pedig arra utal, hogy döntésének hátterében valamilyen társadalom-jobbító cél, a társadalom számára végzett hasznos tevékenység vállalása állt, 6 százalék pedig a társadalmi felemelkedés lehetőségét említette.

A szakmai karrierrel kapcsolatban további fontos döntés volt a tudományos pályára való lépés, a tudományos fokozat megszerzése. Milyen megfontolások alapján történt ez? A leggyakrabban említett motiváció az elméleti, tudományos érdeklődés, a tudásvágy, de közel hasonló gyakorisággal szerepel az indokok között a külsődleges, intézményi követelményekre való hivatkozás, valamint a munkavégzés jellegéből természetesen adódó útra és a személyes ambíciókra történő utalás.

Mit tekint szakmai pályafutása legnagyobb sikerének? Legnagyobb gyakorisággal a tanítással, a tanítványokkal kapcsolatos sikerekre és a kutatás, publikáció területén elért sikerekre utaltak a válaszadók (lényegében azonos súllyal a két nagy tevékenységi területre). Többen említették valamely szervezet, intézmény alapítását, az oktatásszervezésben és oktatásirányításban elért eredményeket. Nem kevesen a tudományos fokozat megszerzését értékelik ilyen magasra.

Néhány jellemző válasz:

„Tanára lehettem a hazai szakképzés rangos intézetének.”

„Azt gondolom, elég jó tanár lett belőlem.”

„A mai óráimat.”

„Előadásaimon döbbszent csend van.”

„Főiskolámon az első Év tanára cím elnyerése.”

„Kapcsolataimban szerencsés vagyok. Diákjaim megbecsülnek, sok ember elismer, tisztel.”

„A diákjaimmal tisztességes a viszonyom a mai napig is.”

„Hasznos lehettem a hallgatóknak, sokat tanultunk egymástól.”

„Hallgatóim karrierjét.”

„Könyveimnek sikerük van.”

„Tankönyveimet ma is használják.”

„Maga az siker, hogy az ember alkotó munkát végez.”

„Alkotó-fejlesztő teamekben autonóm módon dolgozhattam, hazai és nemzetközi együttműködésben.”

„Megtaláltam azt a témát, amit meg tudtam szeretni és kitartottam mellette.”

„20 évig lehettem tanszékvezető. A diákjaim tisztelnek, a kollégáim elismernek.”

„A négy éves tanítóképzés helyzetbe hozása.”

„Hogy az iskolától országos szintig át tudtam tekinteni az oktatást.”

„A közoktatás tartalmi orientálása a 50-es, 70-es években.”

A következő kérdés a legnagyobb kudarcra vonatkozott. A válaszadók 40 százaléka nem említett ilyen kudarcot. Akik megemlékeztek legnagyobb kudarcukról, azok többnyire a magasabb tudományos fokozat megszerzésének elmaradását, a szakterület elfogadtatásának nehézségeit, a bürokratikus akadályokat, a tevékenységből kényszerűen kimaradt területeket, az oktató-kutató munka megszakítását, megszakadását és a méltatlanul rossz anyagi helyzetet említették.

Néhány jellemző válasz:

„Keveset írtam.”

„Meg nem írt munkák.”

„Az MTA doktori pályázatomat elutasították, arra való hivatkozással, hogy nem aktuális a téma”

„Kutatási eredményeim a kutyának se kellettek.”

„Nem vettem részt több nemzetközi kutatásban.”

„Csak életem utolsó szakaszában jutottam el oda, hogy tudománnyal foglalkozzam.”

„Még többet kellett volna foglalkoznom a nyelvekkel.”

„Nem tanultam meg több idegen nyelvet. Ezt a gyermekeimnek megadtam.”

„A vezetői megbízatás kudarca.”

„A legújabb főiskolás generációval való kapcsolatteremtés. Nem érzékelem a pálya iránti elkötelezettséget, alázatot.”

„Az, hogy a bürokrácia időnként megkötötte az ember kezét. Sokszor nem szakmai érvek döntöttek a pályám során.”

„Nem tehettem eleget, eszköz hiányában.”

„A politika elvette tőlem a sikerélményt. A szakképzés ügyét primer politikai üggyé degradálta.”

„Azokat az első éveket, amikor külső nyomásra kellett átalakítani iskolákat – ezzel nem értettem egyet.”

„A Bokros-csomag következtében megszüntették munkaviszonyomat. Tudományos pályám eltemetését.”

„A rendszerváltást követő egyetemi kizorítást.”

„A nyugdíjkorhatár elérésekor rögtön nyugdíjba küldtek.”

„Az egyetem elhagyása szinte pályaelhagyás volt. Sajnálom, ki kellett volna tartanom. Igen, nem kellett volna eljőnnöm.”

„Egy évre elhagytam a pályát.”

„Bánt, hogy el kellett jőnnöm az egyetemről (anyagi okok miatt: a férjem is tanár).”

„Anyagilag teljes kudarc.”

„Pályám végén az anyagi megbecsülés hiánya.”

A tudományág helyzetének bizonytalanságát, régi és új nehézségeit emelik ki a következő válaszok.

„Mindig változó körülmények között folyik, erősen befolyásolják a politikai-gazdasági változások. Számolnunk kell az időben változó körülményekkel.”

„Rendkívül dinamikus közzeggel foglalkozó, sajátosan globalizálódó tudomány.”

„Nem egzakt. Szorosan kapcsolódik a művészetekhez. Speciális tehetség kell hozzá, hogy tevőlegesen gyakorolja valaki.”

„Állandóan keresi a helyét. Sikertelenül.”

„A legsúlytalanabb, legnehezebben védhető tudományág. Az elmúlt évtizedekben áthatotta az ideológia. Nehéz benne elérni valamit is. Sok benne a »rizsa«.”

„Szoros és bonyolult a kapcsolata az oktatáspolitikával.”

„Nehéz történelme van Magyarországon, mert a politika szolgárolánya volt, ma is érződik az ideológiával való áthatottság.”

Bár a legnagyobb siker és a legnagyobb kudarc említése tekintetében sincsenek nagy különbségek a karrier két nagy típusát képviselők között, mindazonáltal érdekesebbek a kisebb eltérések is. A közoktatási háttérrel rendelkezők gyakrabban említeték fő sikerként az intézményükben, intézményükért folytatott munkát, a tanítványokat, magát a tanítást, valamint a kandidátusi fokozat megszerzését. Nagyobb arányban számoltak be kudarcról, ezen belül bürokratikus akadályokról, a szakmai elfogadtatás nehézségeiről, a tudományos fokozat megszerzése során és a pályázatokon elszenvetett sikertelenségekről. A közoktatási háttérrel nem rendelkezők viszont valamivel gyakrabban említették a tudományos munkában, publikációkban megtestesülő sikert, a kudarckok között pedig az oktatói, kutatói pálya kényszerű megszakadását, a nyugdíjazást, a munkahely megszűnését.

HRUBOS ILDIKÓ

MELLÉKLET: TÁBLÁZATOK

1. tábla: A megkérdezett neme

Neme	Esetszám	Százalék
Férfi	105	57,1
Nő	79	42,9
Összesen	184	100,0

2. tábla: Életkor

Életkor	Esetszám	Százalék
55 év alatti	67	37,2
55-64 év között	53	29,4
65 évesnél idősebb	60	33,3
Összesen	180	100,0

3. tábla: A jelenlegi foglalkoztatási státusz

Típus	Esetszám	Százalék
Aktív kereső	117	63,6
Nyugdíjas és aktív kereső	28	15,2
Nyugdíjas	39	21,2
Összesen	184	100,0

4. tábla: Főállású munkahelyek az eddigi pályafutás során

Főállású munkahely	Esetszám	Százalék
Általános iskola	68	37,0
Gimnázium	48	26,1
Szakmai középiskola	26	14,1
Kollégium, diákotthon	13	7,1
Gyógypedagógiai intézmény	3	1,6
Kutató intézet	65	35,3
Főiskola	89	48,4
Egyetem	90	48,9
Könyvtár és egyéb köz- művelődési intézmény	19	10,3
Művészeti intézmény	2	1,1
Államigazgatási szerv	13	7,1
Politikai, társadalmi szervezet	11	6,0
Minisztérium	25	13,6
Vállalat, szövetkezet	24	13,0
Szabadfoglalkozású	4	2,2
Egyéb	8	4,3

5. tábla: Beosztások az eddigi főállású munkahelyeken

Beosztás	Esetszám	Százalék
Általános iskola igazgatója	10	5,4
Általános iskola igazgatóhelyettese	8	4,3
Középiskola igazgatója	6	3,3
Középiskola igazgatóhelyettese	3	1,6
Főiskola főigazgatója	6	3,3
Főiskola főigazgatóhelyettese	6	3,3
Rektorhelyettes	3	1,6
Dékán	1	0,5
Dékánhelyettes	2	1,1
Tanszékvezető	39	21,2
Egyéb oktatási intézet igazgatója	8	4,3
Kutató intézet igazgatója	12	6,5
Minisztériumi osztályvezető	3	1,6
Minisztériumi főosztályvezető	6	3,3
Államigazgatás (területi) vezetője	2	1,1
Politikai, társadalmi szervezet vezetője	4	2,2
Egyéb vezető	17	9,2

6. tábla: A jelenlegi főállású munkahely típusa

Főállású munkahely	Esetszám	Százalék
Általános iskola	3	2,2
Gimnázium	6	4,4
Szakmai középiskola	1	0,8
Gyógypedagógiai intézmény	1	0,8
Kutató intézet	7	5,3
Főiskola	49	36,8
Egyetem	51	38,3
Könyvtár és egyéb közművelődési intézmény	2	1,5
Államigazgatási szerv	1	0,8
Minisztérium	3	2,2
Vállalat, szövetkezet	3	2,2
Szabadfoglalkozású	1	0,8
Egyéb	3	2,2
Összesen	133	100,0

7. tábla: Munkakör a jelenlegi főállású munkahelyen

Munkakör	Esetszám	Százalék
Tanár a közoktatásban	4	3,0
Főiskolai tanár	29	21,9
Főiskolai docens	11	8,3
Főiskolai adjunktus	10	7,6
Főiskolai tanársegéd	1	0,8
Egyetemi tanár	6	4,5
Egyetemi docens	31	23,5
Egyetemi adjunktus	4	3,0
Egyetemi tanársegéd	3	2,3
Egyéb főiskolai dolgozó	3	2,3
Egyéb egyetemi dolgozó	6	4,5
Tudományos főmunkatárs	7	5,3
Tudományos munkatárs	1	0,8
Egyéb kutató intézeti alkalmazott	3	2,3
Oktatás területén állami szervezetnél közalkalmazott	4	3,0
Közalkalmazott nem oktatási területen	4	3,0
Vállalkozó	1	0,8
Vállalatnál, szövetkezetnél alkalmazott	3	2,3
Egyéb	1	0,8
Összesen	132	100,0

8. tábla: Beosztás a jelenlegi főállású munkahelyen

Beosztás	Esetszám	Százalék
Nincs vezető beosztása	88	66,2
Középiskola igazgatója	2	1,5
Főiskola igazgatója	3	2,3
Főiskola igazgatóhelyettese	2	1,5
Rektorhelyettes	3	2,3
Dékán	1	0,8
Dékánhelyettes	1	0,8
Tanszékvezető	21	15,8
Egyéb oktatási intézet igazgatója	2	1,5
Kutató intézet igazgatója	2	1,5
Minisztériumi főosztályvezető	1	0,8
Egyéb vezető	7	5,3
Összesen	133	100,0

9. tábla: Közoktatási háttér és a megkérdezett neme

Közoktatásban dolgozott-e	A megkérdezett neme		
	Férfi	Nő	Összesen
Igen	74 61,2%	47 38,8%	121 100%
Nem	31 49,2%	32 50,8%	63 100%
Összesen	105 57,0%	79 43,0%	184 100%

10. tábla: Közoktatási háttér és az apa (utolsó) foglalkozása

Közoktatásban dolgozott-e	Az apa (utolsó) foglalkozása		
	Szellemi	Fizikai	Összesen
Igen	75 64,1%	42 35,9%	117 100%
Nem	33 56,9%	25 43,1%	58 100%
Összesen	108 61,7%	67 38,3%	175 100%

11. tábla: Közoktatási háttér és a megkérdezett életkora

Közoktatásban dolgozott-e	A megkérdezett életkora			Összesen
	54 éves és fiatalabb	55-64 éves	65 éves és idősebb	
Igen	32 26,9%	42 35,3%	45 37,8%	119 100%
Nem	35 57,4%	11 18,0%	15 24,6%	61 100%
Összesen	67 37,2%	53 29,4%	60 33,3%	180 100%

12. tábla: Közoktatási háttér és a pályafutás legnagyobb sikere

	Közoktatásban dolgozott-e						
	Igen		Nem		Összesen		
Intézményi, szervezeti tevékenység	22	19,3%	8	13,6%	30	17,3%	
Tanítványok, tanítás	30	26,3%	14	23,7%	44	25,4%	
Szakmai díj, fokozat	10	8,8%	6	10,2%	16	9,2%	
A kandidátusi fokozat megszerzése	15	13,2%	7	11,9%	22	12,7%	
Tudományos munka: könyv, kutatás	23	20,2%	15	25,4%	38	22,0%	
A tudományos környezet elismerése, ismertség	9	7,9%	4	6,8%	13	7,5%	
Egyéb	5	4,4%	5	8,5%	10	5,8%	
Összesen	114	100%	59	100%	173	100%	

13. tábla: Közoktatási háttér és a pályafutás legnagyobb kudarca

	Közoktatásban dolgozott-e					
	Igen		Nem		Összesen	
Nem volt ilyen	38	37,3%	23	42,6%	61	39,1%
Elutasítás: tudományos fokozat, pályázatok	8	7,8%	2	3,7%	10	6,4%
A szakterület elfogadtatásának nehézségei	14	13,7%	6	11,1%	20	12,8%
Bürokratikus akadályok	13	12,7%	5	9,3%	18	11,5%
Tevékenységből kimaradt: nyelvtudás, könyv, kutatás	9	8,8%	5	9,3%	14	9,0%
Oktatói/kutatói pálya megszakadása	10	9,8%	10	18,5%	20	12,8%
Egyéb	10	9,8%	3	5,6%	13	8,3%
Összesen	102	100%	54	100%	156	100%

HELYREIGAZÍTÁS

Az Educatio 2002/1. számának 76. oldalán szereplő táblázat a tanulmány egy korábbi változatából származik, miközben az értelmező szöveg már az új táblázat adataihoz kötődött. A helyes táblázat a következő:

1. TÁBLA

Egyes iskolázottsági csoportokhoz tartozók aránya egyháztagok és nem egyháztagok között a négy utolsó hétéves kohorszban

	1956 körül született		1963 körül született		1970 körül született		1977 körül született	
	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen
Nem járt iskolába	0,4	0,2	0,2	0,3	0,3		0,2	
Kevesebb 8 oszt.	2,6	2,5	2,0	1,8	1,8	1,1	1,7	0,5
8 általános	20,4	20,3	17,4	17,8	15,4	13	21,5	14,7
Szaktanulmányképző	28,8	32,8	34,7	32,2	35,1	35,2	33,9	28,5
Középiskolai érettségi	33,1	27,8	30,2	29,2	31,7	34,3	39,2	50,8
Főiskola	9,7	11,0	11,2	12,0	11,2	10,8	3,3	4,3
Egyetem	5,0	5,4	4,4	6,7	4,5	5,5	0,2	1,1
Abszolút szám	803	482	597	342	624	361	599	368
Egyháztagok aránya	37,5		36,4		36,6		38,1	
Legalább érettségizett	47,8	44,2	45,8	47,9	47,4	50,6	42,7	56,2
Felsőfokot végzett	14,7	16,4	15,6	18,7	15,7	16,3	3,5	5,4

Forrás: Tárcsi, 1998.